

28059

VÄRMLAND

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

Gustav Adolf

17/11 1970

Larsson, Sten, 1970

Svar på ULMA:s frågelista M 23 Folkminnen rörande
skörden.

10 bl. 4:o

28059

28059

Skörden: Landmålsarkivets frågelista M 23

Värmland
Gustav
Adolfsson

Alla traditioner vad det gäller höstarbete, vårbruk och skörd, tycks vara helt förgätna och bortglömda. Alla de äldre och elsta jag tillfrågat, säger sig ej ha vetskap om några traditioner. "De kan föll hänn, di ha hatt tocker där märk långt tebaka, men ja minns int att ja ens ha hört talas om 'et."

Så har de svarat alla, både i G.A.socken och även här i Nordmark. Så dylika märken och traditioner, tycks vara glömda för alltid, om det nu ens ha funnits några. Något, beträffande

skörden:
Fördelning av skördearbetet:

Karlarna skulle ~~skulle~~ alltid skära rågen eller havren och kvinnfolken ta upp och binda säden i nekar. Kvinnorna voro vad man kallade "öptägrar" (upptagerskor), De yngre, fingo till uppgift att bära nekarna i högar om 12 nekar, fast några hade

blott 10 nekar pr snes. Till varje hög, skulle frambäras och en snesstör slås ned i marken, så att det var bara att sätta på nekarna sedan. Säden skulle sättas på snesen så att topparna

Landmålsarkivet Uppsala, 28059.
Sten Larsson 1970. GUSTAV ADOLF
VRML.
Frgl. M 23

d.v.s. axen, skulle vända mod syd, mot solen. Detta för eftermogning. Kvinnorna som upptog och band säden, brukade ha något sorts skydds- kläder framför sig, en gammal arbetsblus t.ex och gammalt utrangerat förkläde eller dyl. Det värsta var emellertid då åkern var full av åkertistlar, ty man fick händerna fulla av dessas taggar och att ha vantar eller handskar på sig var nästan omöjligt då det hindrade fingrarnas rörlighet vid bindning av nekarna.

Karlarnas uppgift var förstas att skära säden och sedan sätta den på snesarna och efter det säden var, eller ansågs torr frakta den in i ladorna. Var åkern i närheten av ladan, tog man helt enkelt upp snesstören med nekarna och bar in i ladan, där man drog ut snesstören och ställde in på störupplaget, vilket kunde vara under ett skjul ex-vis. Hade man ont om snes, så hässjade man säden. Mot nedersta hässjestyngen ställde man nekarna upp och ned, med rotändan mot marken förstas. På den andra och följande styngerna, böjde man nekarna över vänstra armen och hängde dem på styngerna. Vanligt antal stynger i en hässja, var 5. Men jag har sett sädeshässjor med ända upp till 15 stynger, så att man måste ha en stygge till hjälp vid uppsättningen av sädeskärvarna. I en sådan hög

Landmålsarkivet Uppsala. 28059.
Sten Larsson 1970. GUSTAV ADOLF
VRML.
Frgl. M 23

hässja sade man att säden torkade dubbelt så fort, som i en vanlig, men var hårt påfrestad då det blev blåst. De skulle stagas riktigt ordentligt för att stå.

En hässja med 5 stänger, kallades 'röslängd', eller 'röslagg'.

Det fanns någon som räknade varje stäng för en 'röslägn,' så att han kunde säga: 'Ja feck 75 röslägner hö,' då han i verkligheten endast fick 15...'

Om det gick så jämt upp när man tog upp de sista stråna, att det blev en normal storlek på neken, ansågs detta som ett elakt förbud. 'Jaså, hette det, geck de så jämt opp. då ä de ett tecken på, att ja allri kommer te skär ne mer på den här tegan.' Andra kunde ta det som ett gott tecken i stället.

När man räfsade hö och ofrivilligt 'krokade' hop räfsorn^a, sade man: "I år ä te äre." Det ville säga, att man skulle räfsa tillsammans påföljande år också.

Potatissättning och skörd.

Det var ett gammalt ordstäv som sade att allt skulle var sättK före Urbanidag, (25 maj) för annars skulle det inte gå i mognad. Detta kunde inte ske alla år. Det berodde på hur tidigt eller sent

Landsmålsarkivet Uppsala. 28059
Sten Larsson 1970. GUSTAV ADOLF

VRML.

Frgl. M 23

vären kom. I allmänhet hade man gjort 'ploganna' vid den tiden. I god ^{tid} förut hade man plockat ut den potatis man skulle ha till sättning och förvarade i lådor och säckar och hade dessa inom hus för att de i stugvärmen skulle skjuta ut sina groddar, så att man såg vilka som voro sättbara eller ej. Hade man litet med ~~sättpot~~ sättpotatis, så fick man skära itu potatisen, men såg då efter att det fanns groddar eller 'ögon' på varje halva. Före sättningen körde man ut och bredde gödseln på den åker man avst^a till potatisen. Vid sättningen skulle alla i familjen, som kunde, vara med. De som hade häst, plöjde upp fårorna med en 'årder', som det kallades, en slags plog av trä. Längre fram, kom de nu brukliga plog^e-garna. Vid sättningen var det en som skötte upplöjningen av fårorna, en hade en kratta varmed han krattade gödseln i fåran där potatisen skulle sättas. Alla andra, stora och små skötte sättningen. Potatisen fick ej sättas för djupt, ej heller för grunt. Den skulle placeras ungefär halvägs i fåran. En del voro väldigt noga med avstånden mellan sättpotatisen. En fot mellan var, var det vanliga och så snörätt som möjligt skulle de ligga i plogfåran. Den vanliga arbetsgången i sättningen var att varannan fåra

Landsmålsarkivet Uppsala. 28059
 Sten Larsson 1970. GUSTAV ADOLF
 VRML.
 Frgl. M 23

skulle sättas och varannan skulle vara tomfåra. Detta rör den kommande kupningens skull, emedan man då med en särskild sorts plog - mullplogen, kallad - drog i tomfåran och myllade den jorden kring den späda blasten, som då fick, kan man säga, en livgivande 'injektion' att växa och frodas och utvecklas.

5

Plogfårorna kallades 'far' 'fara' 'farer' 'farera' (- *far, fara, f. färer, färera*) men man sade även: *e far, fara o. s. v.*

Den fåran som gick tom, hette förstas: *(e) tomfar, tomfara* eller *(e) tomfar, tomfara o. s. v.,* *demer.*

Kupningen av potatisen skedde då blasten vuxit upp till en decimeters höjd ungefär. Den proceduren kallades att 'mulla' potatisen. *(te mull, mulla, muller.)* Potatis hette i målet

'Äppel', 'joläppel'. *(äpsh, jöläpsh (n))*

Så fick potisen växa i lugn och ro tills fram på eftersommarn. Vid Larsmässtiden, eller då potatisblasten nästan blommat över, började man smaka på nypotatisen. För att få nypotatis så tidigt satte man i särskilda åkrar, tidig sort, som Magnum Bonum, ibland mera skämtsamt kallad 'Magnus bror min'. Om man fått sätta potatisen i vanlig normal tid, så började skörden allmänt i början av september. De som var hästägare, plöjde upp potatisfårorna

Landsmålsarkivet Uppsala. 28059
Sten Larsson 1970. GUSTAV ADOLF
VRML.
Frgl. M 23

och efter följde ett antal plockare, som vid plockningen sorterade potatisen i hinkar, småpotatisen för sig och den större för sig.

Småpotatisen skulle bli foder åt grisar och kor och detta sortiment lades i en särskild bunge i källaren. Även de allra största lade^s för sig själv, att användas vid slakt eller 's.k.' Pannkakskalas. Sådana brukade hållas på hösten sedan potisskörden var

inbärgad. Det var ungdomen som då ordnade med dylika kalas i någon stuga, där de fått inlogera sig med kalaset. Dit hörde naturligtvis dans, med servering av 'rärakor' (*rärakor, även kärakor, kärakor*).

De som ej hade hästhjälp, fick hacka upp sin potatis och då var alla i hushållet medhjälpliga, ut^m de allra yngsta och minsta förstas. Man använde hackor med brett blad eller också s.k. grenhackor med fyra långa pinnar, som kallades 'klyphacka.'

Det dröjde förresten rätt länge, innan de som hade häst, förstod sig på att plöja upp sin potatis. Man hade stark misstro mot detta förfaringssätt, emedan man trodde att många skulle bli kvar i jorden. Därför föredrog man hackan. De som ej hade häst, fick förstas göra sättning och upptagning för hand. Då satte man som förut sagts i varannan fåra, men efter fyra satta fåror och bänkar med 4 fåror i varje. Man påstod att det blev bättre skörderesultat

Landsmålsarkivet Uppsala. 28059
Sten Larsson 1970. GUSTAV ADOLF
VRML.
Frgl. M 23

när potasisen sattes i sådana bänkar och med stora vatten färör mellan bänkarna.

Då potatisblasten blivit ungefär en decimeter hög, skulle den kupas eller som det hette 'mulles.' (Blad 5) Den tillgick så, att man hade särskild plog - mullplog - för ändamålet. Den var ju mycket mindre än de vanliga plogarna, men var försedd med tvänne vändskivor. Plogen drogs med handkraft, en som drog och en som styrde. Man drog i tomfäran mellan och vändskivorna vände då jorden åt ömse sidor intill potatisstånden. De som ej ägde någon sådan plog, fick kupa med en bladhacka, som man gick baklänges och drog mellan raderna. Men för att få potasisen att utvecklas mera kraftigt, kunde man göra om kupningen efter ett par tre veckor, vilket visade sig att skörden blev bättre än med bara en kupning.

De potissorter som odlades mest, var en sorts vanlig vit potatis som, fastän ej storväxt, var rikbärande. För att få smaka tidig potatis brukade sätta en sorts röd, storväxt sort, den s.k 'Magnum Bonum,' vilken även bland allmogen fick heta 'Magnus Brormin'. Man satte dock ej särskilt mycket av den tidiga potatisen på grund av dess ohållbarhet i vinterförvaring. Den var nämligen mycket

Landsmålsarkivet Uppsala. 28059
Sten Larsson 1970. GUSTAV ADOLF

VRML.

Fgl. M 23

8

mottaglig för sjukdom i källaren. Därjämte var blasten mycket sm-
-tålig för frost. En annan mycket hårdig sort, vars namn var okänd,
var en potatis av blå färg på skalet. En sorts var ljusblå i ska-
-let, en annan var mörkblå, nästan svart. De här sorterna skulle ha
rätt fet jord att trivas. Men då gav de också ett utmärkt resul-
-tat. Dessutom voro de mycket hårdiga mot både frost och sjukdo-
mar och även hade de en mycket god smak. Ändå slutade man mer
och mer att odla den sorten, mycket beroende på, att om jordmänen
ej var passande och det var olämplig väderlek, så blev det bara
småpotatis i storlek som hjörtron. Numera har den nog gått helt
ut bland odlare. Nu odlar man mest snöbollspotatis, King Edward,
Bitje o.d. [Också tidiga sorter, som Early Puritan, Up to date
o. sv. Den senare sorten hade man förr också, men hette i folksprå-
-ket " Öpp å ät." Man tyckte väl att det lät så, när någon utta-
-la det engelska namnet. Innan man bar in potatisen i källaren
skulle den rengöras ordentligt. I bingarna för storpotatisen lade
man ett lager av gran-eller enris och klädde väggarna runt om i
bingen med detta. Detta skulle hålla potatisen fri från mögel
trodde man och delvis motverka sjuka på potatisen i källaren.

Landsmålsarkivet Uppsala. 28059
Sten Larsson 1970. GUSTAV ADOLF

VRML.

Frgl. M 23

Man brukade avdela stora bingen i ett lite hörn, att ha tidigpota- 9
-tisen i. Bingen bestod av lösa bräder, som räckte från vägg till
vägg och lade in ett och ett i taget, alltefter som det ~~behövdes~~ ^{behövdes} och
ökade i bingen.

De äldre källrarna voro byggda av kullersten med tjocka kloror
av furu eller gran till tak. Ovanpå dessa lades ett lager av näver,
samt därovanpå ett tjockt jordlagr som skulle hålla källden ute.
Sedermera lät bolaget bygga källare av kilad sten och efter några
år cementkällare, om det skulle vara behov av ny .

Rovor odlades mycket förr i tiden. Jag minns att somliga hade
stora åkrar med rovor. Det var ej så mycket för hushållet i och
för sig, det var huvudsakligen för kreatursfoder. Man skar eller
med en s.k. 'hack', högg sönder rovor i småbitar, ~~gav~~ som sedan ~~gav~~ ^{gav} sig
gavs åt kreaturen i ämbar till kvällsmål när man mjölkade. En
nackdel med rovuutfodringen var, att det blev rovsmaak på mjölken,
Man slutade mer och mer med odlingen av rovor tills den helt upp-
-hörde. Det var också mycket arbete med rovor. Först skulle
plantorna gallras, så att det ^{blev} lagom mellanrum mellan dem så att
de kunde fritt utbreda sig i tjocklek. Sedan kom ju skörden. Denna
gick så till, att man först drog upp rovor och lade dem i hö-

Landsmålsarkivet Uppsala. 28059
Sten Larsson 1970. GUSTAV ADOLF
Vrml.
Frgl. M 23

-gar för att sedan hemtransporteras, blasten avskäras och rovor
sköljas och sedan inläggas i källare. Man brukade ha en särskild
källare för rovor, äminstone de som odlade i större skala.

Blasten togs tillvara torkades och användes till kreaturen, som
fick blasten antingen hel eller sönderskuren till vad man kallade

'sörpa' (Sörp. f.) Till en sådan kunde man även ha potatisblast i-
blandad. En del grisar voro mycket förtjusta i rovor, samt får/
getter äto begärligt av rovor och blasten.

Grönsaker för hushållet odlades i mycken liten skala. Man kunde
ibland ha ett litet hörn av potatisåker avdelad till sådant.
Eller ock hade man några grönsaksängar hemma vid bostaden. Det
var morötter och kål, palsternackor och någongång spenat. Man
ville ej ha så mycket planterat, ty de skulle ha myckenx ans med
bevattning och sådant. Likadant med potatis och rotfrukter gör
man ännu i dag i skogsbygderna. Fast numera tar man förstås ej
reda på blasten, då det är sällsynt att någon numera har några
boskapsdjur. Åkrarna få förfalla och buskarna tar överhanden
överallt. Gårdar, där man förr haft 5-6 kor har man nu möjligen
en hushållsgris. Det lönar sig ej längre med kreatursskötsel,

Nordmarkshyttan 9-11-70 Sten Larsson

Landsmålsarkivet Uppsala. 28059
Sten Larsson 1970. GUSTAV ADOLF

VRML.

Frgl. M 23

1874 11 12
Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 28059, S. Larsson, Vrml

"Hack" för sönderdelning av potatis o rotfrukter.

Exteriör av
Gammal potiskällare
Den grävdes alltid i en
backslutning